

УДК 336.143'273(4Укр)

Штепенко К.П.*старший викладач**Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка***Голян Я.С.***студентка**Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка***Репало А.Ю.***студентка**Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка*

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ ТА ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ

PROBLEMS OF STATE DEBT AND STATE BUDGET DEFICIT OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF UNSTABLE ECONOMIC SITUATION

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено проблемі зростання дефіциту державного бюджету та державного боргу України в умовах нестабільної політичної ситуації, яка склалась останнім часом у нашій країні. Проаналізовано взаємозв'язок дефіциту державного бюджету України з державним боргом та виявлено сучасні тенденції їх формування. Визначено основні напрями зменшення державного боргу на шляху збалансування державного бюджету.

Ключові слова: дефіцит бюджету, державний борг, боргова спіраль, державні запозичення, бюджетна політика, управління боргом, боргове навантаження.

АННОТАЦІЯ

Стаття посвячена проблеме роста дефицита государственного бюджета и государственного долга Украины в условиях нестабильной политической ситуации, которая сложилась в последнее время в нашей стране. Проанализирована взаимосвязь дефицита государственного бюджета Украины с государственным долгом и обнаружены современные тенденции их формирования. Определены основные направления уменьшения государственного долга на пути сбалансирования государственного бюджета.

Ключевые слова: дефицит бюджета, государственный долг, долговая спираль, государственные заимствования, бюджетная политика, управление долгом, долговая нагрузка.

ANNOTATION

The article is devoted to the problem of increasing deficit of the state budget and state debt of Ukraine in the conditions of unstable political situation prevailing in our country in recent years. Analyzed connection between deficit of the state budget and state debt and fined basic trends of their formation. Identified basic directions of reducing the budget deficit on the way to stabilize state debt.

Keywords: deficit of budget, state debt, debt spiral, government loans, budget policy, debt management, debt weight.

Постановка проблеми. В економіці України державний борг усе більше набуває характеру не лише фінансової, але й соціально-політичної проблеми. Питання управління та обслуговування державного боргу є особливо важливим в контексті тих економічних труднощів, які впродовж останніх років переживає Україна. Розв'язання проблеми обслуговування державного боргу є одним з ключових факторів економічної стабільності в країні. Від характеру

врегулювання боргової проблеми значною мірою залежить бюджетна дієздатність держави, стабільність її національної валюти, а відтак, фінансова підтримка міжнародних фінансових організацій. Великої актуальності набуває також суттєве зростання дефіциту державного бюджету, що є одним із важливих макроекономічних показників, який характеризує надійну бюджетну систему країни. Проблема дефіцитної незбалансованості бюджету змушує сьогодні більшість країн вживати кардинальних заходів для її подолання.

В Україні протягом останніх років зберігається дефіцит державного бюджету, що передусім зумовлений недостатніми надходженнями, викликаними економічною кризою та нестабільною політичною ситуацією в країні. Його зростання спричиняє в державі посилення інфляційних процесів, кризу у сфері державних фінансів, грошової системи, зростання диференціації в доходах і, як наслідок, погіршення соціально-економічного стану в суспільстві. Тому необхідним є дослідження особливостей формування дефіциту державного бюджету та державного боргу України в сучасних умовах та пошук оптимальних джерел їх фінансування на перспективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням дефіциту державного бюджету України та його взаємозв'язком з державним боргом на сучасному етапі займаються багато вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: Гордєєва Л., Самсонова К., Опаріна С., Редіна Н., Омелянович Л., Колеснікова Р., Футерко О., Луніна І., Варналії З., Городецький А., Кишакевич Б., Барановський О., Ластовченко І., Соловйов В. та ін. Однак для економіки України проблема зростання дефіциту бюджету та державного боргу ще й досі залишається невирішеною.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основна увага раніше приділялась саме економічній суті дефіциту державного бюджету. Проте виникла необхідність більш глибоко дослідити взаємозв'язок бюджетного дефіциту та державного боргу, а також виявити їх вплив на соціальний розвиток держави та визначити основні напрями зменшення цих показників на перспективу.

Мета статті полягає в аналізі динаміки бюджетного дефіциту та державного боргу України в сучасних умовах, а також виявленні взаємозв'язку цих показників; дослідженні джерел фінансування дефіциту бюджету та виділенні таких, що не будуть впливати на зростання боргового навантаження на державний бюджет у майбутньому; виявленні основних напрямів зменшення дефіциту бюджету України в контексті ефективного управління державним боргом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим елементом фінансової системи держави є державний борг, що утворюється внаслідок мобілізації ресурсів на внутрішньому та зовнішньому фінансових ринках.

Державний борг (відповідно до Бюджетного кодексу України) – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на

звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення. За своєю економічною сутністю державний борг визначає економічні відносини держави як позичальника з її кредиторами щодо перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту на умовах строковості, платності та повернення [1].

Існує багато визначень, що стосуються державного боргу, одне з найуживаніших трактується так: державний борг – це сукупність усіх боргових зобов'язань держави перед своїми кредиторами. Сьогодні для держави управління боргом є комплексною проблемою, оскільки він є досить значним і від цього страждає не лише фінансова, а соціальна сфера країни.

Відповідно до бюджетної класифікації України, як внутрішній, так і зовнішній державний борг класифікують за типами кредиторів та за типами боргових зобов'язань (рис. 1).

Головними причинами виникнення державного боргу є:

- 1) хронічний дефіцит державного бюджету;
- 2) перевищення темпів зростання державних витрат над темпами зростання державних доходів;
- 3) дискреційна фіскальна політика, направлена на зменшення податкового навантаження без відповідного скорочення державних витрат;
- 4) розширення економічної функції держави;

Рис. 1. Класифікація внутрішнього та зовнішнього державного боргу

5) дія автоматичних стабілізаторів (циклічне зменшення податкових надходжень та збільшення соціальних трансфертів під час економічної кризи);

6) залучення коштів нерезидентів із метою підтримки стабільності національної валюти;

7) вплив політичних бізнес-циклів (надмірне збільшення державних видатків напередодні виборів із метою завоювання популярності у виробництві);

8) мілітаризація, ведення війн та ін. [2].

В Україні серед основних причин зростання державного боргу є постійний дефіцит державного бюджету та дефіцит платіжного балансу країни, оскільки з метою покриття того самого бюджетного дефіциту на державному і регіональному рівнях використовуються державні запозичення, а також залучаються кошти міжнародних фінансових організацій.

Зміна державного боргу є одним із факторів, що впливають на динаміку бюджетного дефіциту з певним часовим лагом. Наприклад, зростання дефіциту вимагає додаткових позикових джерел покриття, що, своєю чергою, викликає зростання витрат на обслуговування державного боргу і здебільшого призводить до зростання бюджетного дефіциту.

Також причиною виникнення бюджетного дефіциту може бути і сам бюджетний дефіцит. Окрім циклічних спадів, тривале активне застосування бюджетного дефіциту як важеля податково-бюджетної політики вилитося в розбудову масштабних державних боргів провідних країн світу. При цьому зростання процентних ставок спричинило швидке збільшення витрат на сплату процентів за державним боргом. Державні видатки з обслуговування боргу перетворилися на вагомую статтю бюджетних видатків,

поглиблюючи негативну розбалансованість бюджету. Хронічні бюджетні дефіцити зумовили і «хронічне» їх позикове фінансування – застосування методу рефінансування державного боргу. Інакше кажучи, бюджетні дефіцити, з одного боку, стали причиною зростання державного боргу, а з іншого – завдяки фінансуванню дефіцитів цей борг обслуговується і погашається. Сформувалася свого роду боргова спіраль, яка перетворила бюджетний дефіцит через обслуговування державного боргу на причину бюджетного дефіциту: бюджетний дефіцит – державні запозичення – державний борг – платежі за боргом – бюджетний дефіцит (рис. 2).

Бюджетний дефіцит виступає одним із важливих інструментів державної фінансово-кредитної політики, засобом впливу на економіко-соціальне становище країни. Наявність бюджетного дефіциту перешкоджає розв'язанню соціально-економічних проблем держави та впливає на економічну ситуацію в країні. За значного дефіциту державного бюджету та обмеженості фінансових ресурсів в Україні надзвичайно актуальним питанням є збільшення доходів та оптимізація, зниження видатків державного бюджету України.

У сучасних умовах уряд повинен постійно контролювати розмір бюджетного дефіциту, інакше він здійснюватиме дестабілізуючий вплив на соціально-економічний розвиток країни. З метою максимально ефективного управління дефіцитом державного бюджету необхідно застосовувати систему економічних заходів.

Динаміка показників, що характеризують борговий стан України за 2008–2015 рр., представлена на рис. 3.

Як видно з рис. 3, показник співвідношення обсягу державного боргу до валового вну-

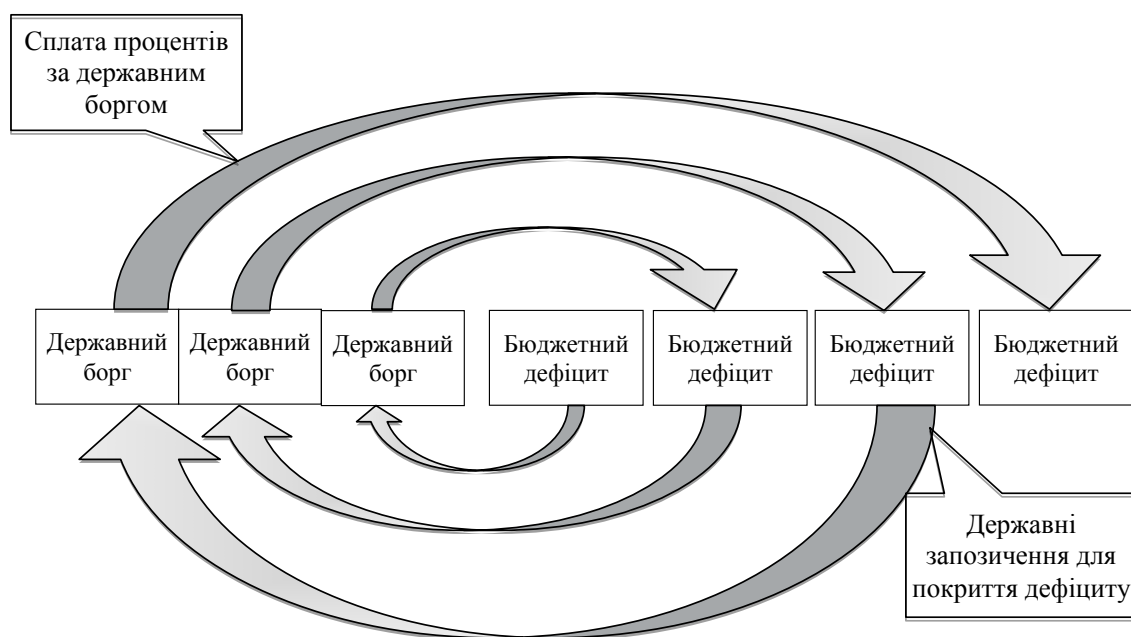

Рис. 2. Боргова спіраль [6]

трішнього продукту має стрімку тенденцію до зростання, а за аналізований період збільшується з 13,79% до 67,39%. За встановленого критичного значення даного показника 60%, а з урахуванням того, що економіка України знаходиться на стадії розвитку, критичним значенням даного співвідношення є 35%, тобто на кінець 2014 р. показник уже значно перевищує граничну норму. Отже, за незначного зростання бюджетного дефіциту в 2014 р. величина внутрішнього та зовнішнього боргу збільшується більш ніж у два рази та досягає критичних значень. Причому країна є неспроможною здійснювати поточні виплати за своєю заборгованістю, на що впливає низка причин, таких як: різка девальвація національної валюти, нестабільна економічна і політична ситуація в країні, війна на сході та ін.

У 2015 р. обсяг бюджетного дефіциту зменшується порівняно з попереднім роком на 42%, але обсяг боргового навантаження все одно зріс.

Так, на кінець 2015 р. частка державного боргу у ВВП становить 67,39%.

Витрати на обслуговування державного боргу України займають найбільшу частку видатків державного бюджету, а саме близько 14% від видаткової частини бюджету. Динаміка обсягів видатків з обслуговування та погашення основної суми боргу за 2008–2015 рр. представлена на рис. 4.

Отже, найменші суми витрат з обслуговування та погашення державного боргу спостерігаються на кінець 2008 р. Із кожним наступним роком загальна сума витрат збільшується. Найбільшу частку у структурі витрат займають платежі на погашення внутрішнього державного боргу. На кінець 2015 р. витрати з погашення внутрішнього і зовнішнього боргу становлять 251 600 млн. грн. Витрати на обслуговування мають аналогічну тенденцію, але й дещо менші значення і досягають найвищих обсягів у 2015 р.

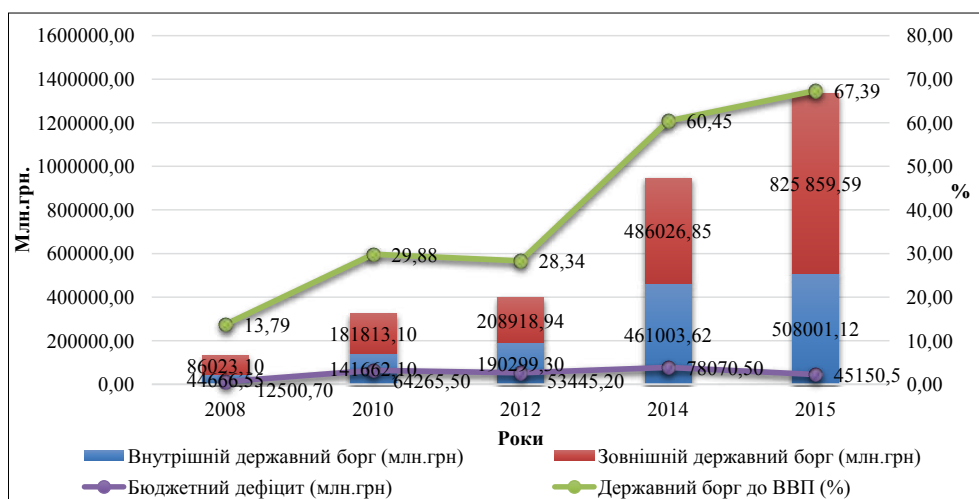

Рис. 3. Динаміка показників, що характеризують борговий стан України, за 2008–2015 рр.

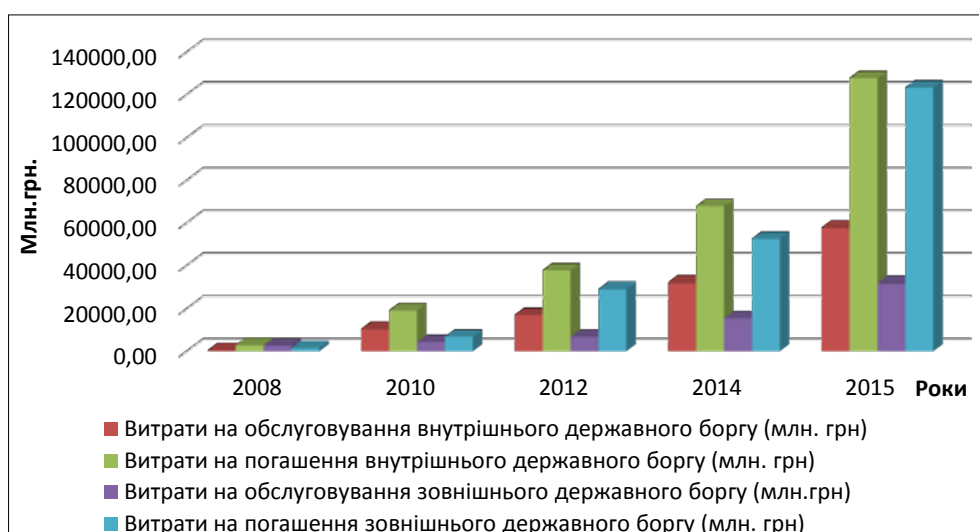

Рис. 4. Динаміка видатків на погашення та обслуговування внутрішнього і зовнішнього державного боргу за 2008–2015 рр.

Хоча в 2015 р. було здійснено реструктуризацію частини боргу, що дає змогу відстрочити виплати за цими боргами ще на чотири роки, за збільшення ВВП протягом цього періоду на 3–4% Україна буде зобов'язана сплатити 15% від обсягу приросту, а за збільшення ВВП більш ніж на 4% – буде необхідно сплатити 40% від приросту ВВП. Відповідно, такі умови не дадуть можливості для покращання економічного стану держави, економічного, технічного, соціального розвитку, оскільки кошти, які держава зможе отримати за рахунок покращання внутрішніх показників, буде спрямовано на погашення боргів, а не на вкладення в інвестиційно-інноваційні галузі, які б у подальшому могли вивести державу на більш високий економічний рівень. В Україні впродовж останніх років спостерігається зростання обсягу фінансування дефіциту державного бюджету (табл. 1).

Дефіцит загального фонду державного бюджету за 2014 р. становив 61,2 млрд. грн., що на 4,0 млрд. грн. менше за аналогічний показник минулого року. Дефіцит спеціального фонду становив 16,9 млрд. грн. порівняно з минулорічним профіцитом у сумі -0,5 млрд. грн. Дефіцит спеціального фонду утворився в результаті випуску ОВДП понад обсяги, затвержені законом про державний бюджет України на 2014 р., у сумі 18,0 млрд. грн. Зазначені ОВДП були випущені для: спрямування коштів на субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам для компенсації різниці в тарифах (на суму 11,1 млрд. грн.); відшкодування податку на додану вартість платникам, у яких суми податку задекларовані до відшкодування до 1 січня 2014 р. (на суму 6,9 млрд. грн.).

Обсяги запозичень до державного бюджету в 2013 р. збільшилися на 46,5% порівняно з 2012 р. Зі 160,9 млрд. грн. запозичень на внутрішньому ринку було залучено 109,0 млрд. грн., на зовнішньому ринку – 51,9 млрд. грн. До загального фонду державного бюджету було спрямовано 156,9 млрд. грн., включаючи випуск ОВДП на поповнення статутного капіталу компаній «Нафтогаз України», «Аграрний фонд», «Українське Дунайське пароплавство», «Ощадбанк».

Із загального обсягу запозичень до загального фонду державного бюджету у 2014 р. випущено ОВДП для збільшення статутного капіталу НАК «Нафтогаз України» на суму 96,6 млрд. грн., ПАТ «Ощадбанк» на суму 11,6 млрд. грн., ПАТ «Державний експортно-імпортний банк України» на суму 5,0 млрд. грн. та для обміну на такі облигації векселів, виданих Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, на суму 10,1 млрд. грн.

Погашення боргу в 2015 р. планувалось здійснити у сумі 251,6 млрд. грн., що більше ніж удвічі більше за даний показник минулого року.

Спостерігається подальше збільшення розриву між обсягами запозичень та погашення боргу (рис. 5), що може призвести до посилення боргового навантаження на бюджет у майбутньому, проте за планом на 2015 р. розрив між наведеними показниками значно зменшується, що говорить про вдосконалення бюджетної політики та її орієнтування на перспективу.

Переважаання внутрішніх запозичень над зовнішніми деякою мірою пояснюється наявністю валютних ризиків, що супроводжують запозичення в іноземних валютах на зовнішніх рин-

Таблиця 1
Фінансування дефіциту державного бюджету України впродовж 2009–2015 рр.

Показник	Роки						Річний план 2015 р.
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Загальне фінансування, млрд. грн., у т. ч.:	35,5	64,3	23,6	53,5	64,7	78,1	75,8
– загальний фонд	16,1	30,7	20,9	53,3	65,2	61,2	61,9
– спеціальний фонд	3,8	33,6	2,6	0,2	-0,5	16,9	13,9
Фінансування за борговими операціями, млрд. грн.	89,7	97,6	35	41,7	81,1	208,1	145,3
Запозичення, млрд. грн., у т. ч.:	121	124,3	80,7	109,8	160,9	322,6	396,9
– внутрішні запозичення	62,8	70	53,4	66,8	109	227,6	110,2
частка, %	51,9	56,4	66,2	60,8	67,7	70,6	27,8
– зовнішні запозичення	58,2	54,2	27,3	43	51,9	95	286,7
частка, %	48,1	43,6	33,8	39,2	32,3	29,4	72,2
Погашення, млрд. грн., у т. ч.:	-31,3	-26,7	-45,6	-68,1	-79,8	-120,8	-251,6
– внутрішні зобов'язання	-17,9	-19,7	-32,1	-38	-41,8	-68	-128,0
частка, %	57,2	73,8	70,3	55,8	52,4	56,3	50,9
– зовнішні зобов'язання	-13,4	-7	-13,5	-30,1	-38,0	-52,8	-123,6
частка, %	42,8	26,2	29,7	44,2	47,6	43,7	49,1
Надходження від приватизації державного майна, млрд. грн.	0,8	1,1	11,5	6,8	1,5	0,5	17,0
Фінансування за активними операціями, млрд. грн.	-54,9	-34,4	-23	5	-17,8	-124,2	-86,5

ках. Окрім цього, витрати центрального банку пов'язані з обмеженням пропозиції надлишкової грошової маси в економіці, що утворюється у зв'язку з фінансуванням дефіциту бюджету за рахунок іноземних запозичень, та витрати, пов'язані з поповненням валютних резервів, підвищують загальну вартість запозичень в іноземних валютах. Також зростають відсоткові ризики та ризики рефінансування державного боргу, пов'язані з поточною кризою ліквідності на світових фінансових ринках, наслідки впливу яких ставлять під загрозу виконання державою своїх зобов'язань й функцій, та економічну незалежність держави [7].

Стратегічним завданням управління державним боргом є мінімізація вартості його обслуговування. За нарощування розмірів державного внутрішнього боргу всі зусилля слід спрямовувати на зменшення реальної вартості його обслуговування та на врахування динаміки заборгованості з темпами економічного росту. На основі аналізу управління державним боргом

виділяють основні цілі управління, представлені на рис. 6.

В умовах нездатності країни виконувати зобов'язання по виплаті зовнішнього боргу і процентів по ньому виникає загроза її економічної незалежності. Надмірно високий тягар зовнішнього боргу, несвоєчасне здійснення платежів по ньому створюють значні перепопи у функціонуванні національної економіки, збільшення дефіциту державного бюджету, підривають можливість проведення незалежної економічної політики і, відповідно, є фактором, який може впливати на економічну безпеку країни.

З метою досягнення позитивного впливу державного боргу на розвиток економіки необхідно проводити зважене управління його обсягами, структурою та динамікою. Державні органи управління повинні враховувати, що державний борг завжди має раціональні межі, за рамками яких він із стабілізуючого фактору перетворюється у фактор, який починає гальмувати

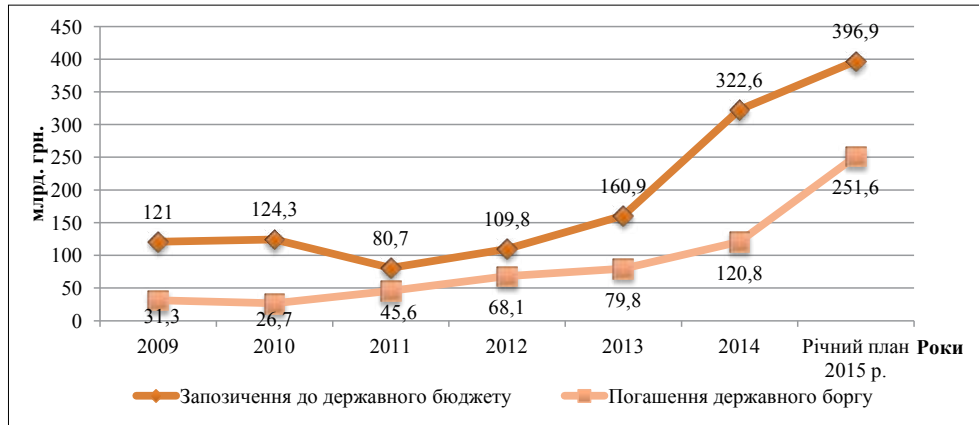

Рис. 5. Порівняння обсягів запозичень до державного бюджету та погашення державного боргу за 2009–2015 рр.

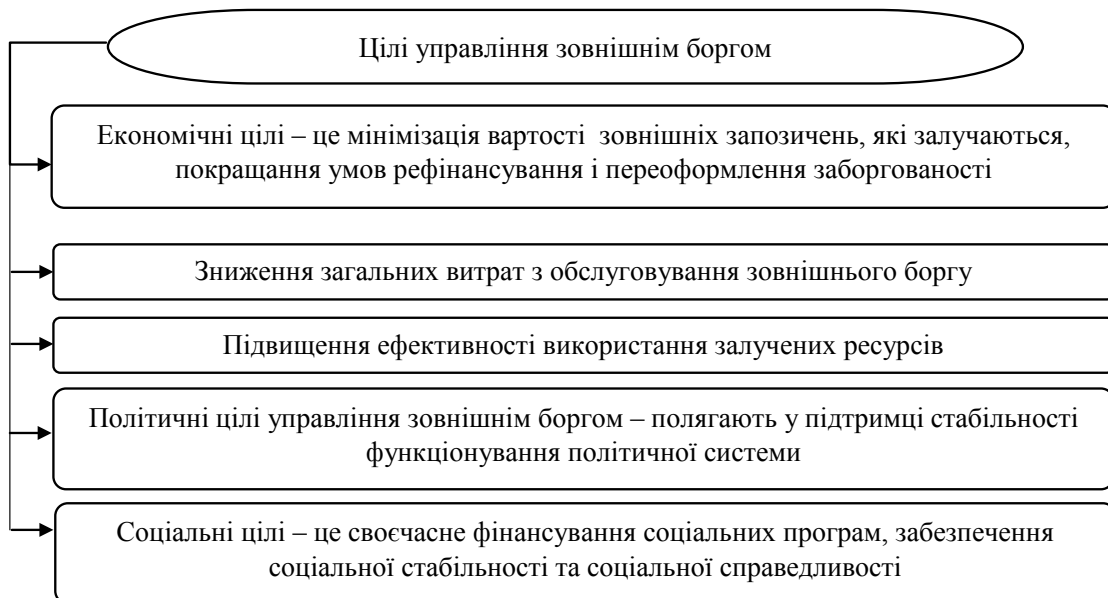

Рис. 6. Цілі управління боргом

розвиток фінансової системи. Управління державним боргом без урахування об'єктивних вимог та інтересів суб'єктів фінансових відносин нерідко призводить до негативних наслідків. Результатом може бути зниження рівня боргової безпеки держави, погіршення її фінансової стійкості, блокування зарубіжними інвесторами і навіть банкрутство.

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах варто планувати і регулювати обсяг дефіциту державного бюджету та державного боргу, ефективно управляти ними та стимулювати їх зменшення. Постійні державні кредити, неможливість своєчасних виплат призводять до накопичення боргів. Через це Україна може втратити свою економічну незалежність та погіршитися загальний стан економіки, що негативно відобразиться на рівні життя населення країни.

Подальше нарощування обсягів державного боргу матиме негативні наслідки для України як в економічному, так і в соціальному аспектах. Ураховуючи прогностичні значення, можна передбачити, що через декілька років Україна буде знаходитись на стадії банкрутства. Для зменшення негативних наслідків Україна потребує вдосконалення механізму управління державним боргом на інституціональному рівні, вдосконалення нормативно-правової бази та підвищення рівня власного ВВП шляхом модернізації національного виробництва, а також надання переваги внутрішньому кредитуванню, що дасть змогу зменшити відтоки коштів із держави на обслуговування та погашення зовнішнього державного боргу України.

Зростання бюджетного дефіциту прямо не пов'язане з етапами економічного розвитку країни: воно спостерігається як у кризові періоди, так і у періоди відносної стабільності. Це свідчить про відсутність єдиної стратегії управління ним і вказує на необхідність її розробки, тому система управління дефіцитом державного бюджету потребує негайного вдосконалення та пошуку шляхів раціонального й ефективного збалансування доходів і видатків державного бюджету.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 р. № 2456-VI (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
2. Бондарчук Т.Г. Зовнішній державний борг України та механізм його обслуговування / Т.Г. Бондарчук // Фінанси України. – 2001 – С. 176–178.
3. Василюшин Р. Взаємозв'язок державного дефіциту і державного боргу України / Р. Василюшин // Вісник УАДУ. – 2007. – 200 с.
4. Даневич О.С. Казначейська система : [підручник] / О.С. Даневич, М.Й. Мац, В.І. Мтоян. – К., 2014. – 198 с.
5. Онищенко В.О. Фінанси (державні, корпоративні, міжнародні) / В.О. Онищенко [та ін.]. – К. : Центр учбової літератури, 2016. – С. 132.
6. Федосов В.М. Бюджетна система : [підруч.] / За наук. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К. : Центр учбової літератури ; Тернопіль: Економічна думка, 2012. – 871 с.
7. Ярошевич Н.Б. Ретроспектива та перспективи управління державним боргом України / Н.Б. Ярошевич, І.А. Хойдукова // Науковий вісник НЛТУ України. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2009. – С. 192.